

ha ileri düzeyde ilişki kurulması için İstanbul'a mektuplar da göndermişti. Ayrıca Arapça ve Felemenkçe kitaplar yazmaya başladı; Arapça olarak kaleme aldığı metinlerin Felemenkçe şerhini yapıyordu. *Beyânü'd-dîn* ve *Merâşidü'd-dîn* adlı kitapları bu maksatla kaleme aldığı en önemli eserleridir. Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*'unu esas alarak hazırladığı *Beyânü'd-dîn*'i 1286 (1869) yılında tamamlayarak bir nüshasını İstanbul'a gönderdi. Kitap vesilesiyle 13 Temmuz 1870 tarihinde dördüncü derece Mecidi nişanı ile ödüllendirildi. Ebûbekir Efendi bu iki eserini bizzat istinsah ederek dağıtmaya başladı; ancak ihtiyacı karşılayamadığından bunların bastırılması hususunda teşebbüslerde bulunmak üzere 1877 Eylülünde İstanbul'a gitti. Rusya ile savaşı doğurduğu olumsuz havaya rağmen çok iyi karşılandı; kitaplarının neşri konusu Maarif Encümeni'nde ele alınarak her ikisinden 1500'er adet basılması teklifi kabul edildi. Bölgenin mahallî diliyle yazılıp basılan en eski ve kapsamlı dinî eser olan *Beyânü'd-dîn* şarkiyatçıların dikkatini çekmiş ve Mia Brandel-Syrier tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (*The Religious Duties of Islam as Taught and Explained by Abu Bakr Effendi*, Leiden 1960). Bu arada hükümet merkezine verdiği bir raporda İngilizler'in şahsî tebliğ çabalarını engellemediğine işaret ederek dil bilir, ahlâklı ve idealist hocaların bölgeye gönderilmesini İslâm'ın yayılmasına hizmet edebileceğini de belirtmişti.

İstanbul'dan dönüşünden sonra da çalışmalarını sürdüren Ebûbekir Efendi 1880 yılı ortalarında Cape Town'da vefat etti. İlk aslen Hollandalı bir hanımla, ikincisi meşhur Kaptan Cook'un akrabası ve gemi inşaat ustası olan Jeremiah Cook'un kızıyla olmak üzere iki evlilik yapmış; ikinci evliliğinden Ahmed Atâullah, Hişâm Ni'metullah ve Ömer Celâleddin adlarında üç oğlu olmuştu. İslâmî ilimlerde güçlü bir âlim olarak yetiştiği büyük oğlu Ahmed Atâullah Efendi, 1884'te Kimberley'de açılan ilk Osmanlı okulunun müdürlüğüne tayin edildi. Bu dönemdeki çalışmaları nişanlarla ödüllendirilen Atâullah Efendi, 1900'de Singapur'a ilk Osmanlı şehbenderi olarak görevlendirildi ve 11 Kasım 1903'te bir trafik kazasında öldü. Mekte'de tahsil gören küçük oğlu Hişâm Ni'metullah Efendi ise çeşitli dönemlerde görevler alarak bölgedeki hizmetlerini sürdürdü.

Ebûbekir Efendi faaliyetleriyle, bölgedeki müslüman cemaate yeni bir kimlik kazandırmada önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca müslümanların dört mezhebi de hak kabul edip dinî ve sosyal birliklerini oluşturmalarında büyük başarı göstermiştir. Onun açtığı okullar, bugün bölgedeki İslâmî eğitim müesseselerinin öncüleri olarak değerlendirilmekte ve günümüzde, aralarında torunlarının da bulunduğu bir grup Hanefî müslüman cemaati varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebûbekir Efendi, *Beyânü'd-dîn: The Religious Duties of Islam as Taught and Explained by Abu Bakr Effendi* (trc. Mia Brandel-Syrier), Leiden 1960; A. Van Selms, "Abu Bakr and Arabic-Afrikaans Literature", a.e., s. I-IX (bu kısmın tercümesi: Y. Ziya Kavakçı, "Güney Afrika'da Bir Türk Âlimi", *Diyanet Dergisi*, XV/3, Ankara 1976, s. 168-173); BA, Yıldız Esas Evrakı, nr. 18-553 / 386-93-37; 18-553 / 466-93-37; 18-553 / 585-93-37; BA, İrade-Hariciye, nr. 10.847, 14.526; BA, İrade-Şûrâ-yı Devlet, nr. 1866; BA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları*, Defter nr. 25; BA, MAD, nr. 10776, s. 133; Ömer Lutfi, *Ümidburnu Seyahatnâmesi*, İstanbul 1292; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Târîhi* (trc. Hasan Gündüzler), Ankara 1971, s. 495, 965; *Tasvir-i Efkar*, sy. 28, İstanbul 1279, s. 10; "Ebûbekir Efendi'nin Mektupları", *Mecmûa-i Fünûn*, I/9, İstanbul 1279; II/13 (1280); III/26 (1281); III/33 (1281); Rıza Akdemir, "Ümit Burnu'nda Yanan Meş'ale", *Diyanet Gazetesi*, sy. 288, Ankara 1983, s. 6-7; sy. 289 (1983), s. 12-13; J. A. Naude, "Islam in South Africa: A General Survey", *JIMMA*, VI/1 (1985), s. 29-30; Muhammed Haron, "Islamic Education in South Africa", *Muslim Education Quarterly*, V/2, Cambridge 1988, s. 41-42; Ahmed Ayoob Chohan, "Muslim Education in South Africa: Its Present Position", a.e., V/2 (1988), s. 69; M. Ajam, "Islamic Schools of Cape Town as Agencies of Socialization", *Journal for Islamic Studies*, sy. 9, Johannesburg 1989, s. 83-89.

MUSTAFA BAKTIR — CEZMİ ERASLAN

EBÜBEKİR RÂTİB EFENDİ

(ö. 1214/1799)

Osmanlı Devleti'nin
son geçici Avusturya elçisi
ve sefâretnâme müellifi.

Tosya'da doğdu. Ulemâdan Hacı Ali Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta İstanbul'a giderek Âmedci Edhem Efendi'ye intisap etti. Bu arada Arapça ve Farsça öğrendi, kısa sürede kendini yetiştirerek ilmi ve kalemiyle dikkati çekti. Âmedî kaleminde yabancı elçi tercümanlarıyla ilişkisinden dolayı bazı Avrupa dillerini de öğrenmeye çalıştı. Ta'lik yazıdaki ustalığı sebebiyle şehzadelğinde III. Selim'e yazı hocalığı yaptı, böylece onunla

tanışma fırsatı buldu. Şehzade Selim'in Fransa Kralı XVI. Louis'ye gönderdiği mektupları Ebûbekir Râtib Efendi kaleme almıştır. Edhem Efendi'nin ölümünden sonra bir süre onun yerine geçen Halil Hamid Paşa'nın maiyetine giren Râtib Efendi 1779'da âmedci oldu ve bu görevde yedi yıl kaldı. 1785'te sipah kâ-tibi olarak ordunun bulunduğu Silistre'ye gitti. III. Selim padişah olunca Ebûbekir Efendi'yi İstanbul'a getirterek tezkire-i ewel görevine tayin ettirdi. Çok geçmeden padişahın hatt-ı hümayunuyla reisülküttâblığa getirilen Ebûbekir Râtib Efendi'nin ilm-i nücûma aşırı inancı yüzünden, "Ay akreb burcundadır" diyerek bu görev münasebetiyle hil'at giyme işini ertesi güne bırakmasına kızan III. Selim onu tezkire-i ewel vekâletiyle görevlendirdi (Cevdet, VI, 195-196). Bu olay kendisini çekemeyenleri harekete geçirdi. Padişahın affına uğramasından korkan rakipleri onu Bozcaada'ya sürdürdüler. Bir süre sonra affedilen Ebûbekir Râtib Efendi 1791'de Silistre'de bulunan orduda yeniçeri kâtipliğine tayin edildi. Aynı yılın sonlarına doğru, Avusturya ile yapılan Zıştovi Antlaşması münasebetiyle orta elçilikle Viyana'ya gönderildi. III. Selim'in mektubunu Avusturya İmparatoru II. Leopold'e teslim eden Râtib Efendi'nin orada yaptığı konuşmaların metinleri Viyana Millî Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1127). O sırada Şarkiyat Enstitüsü'ne devam eden ünlü tarihçi Hammer, ilk Türkçe konuşma melekelerini her gün Türk elçisini ve maiyetini ziyaret ederek kazandığını ve Râtib Efendi'nin kendisine, "İleride büyük adam olacaksınız" diyerek iltifatta bulunduğunu belirtmektedir.

Viyana'dan döndükten sonra başmuhasebeciliğe tayin edilen Ebûbekir Râtib Efendi 1794'te şikk-ı sâlis defterdarlığına, bu göreve ek olarak da zahire nazırlığına getirildi. Başarılı hizmetleri, devlet işlerine vâkıf olması ve uzun süre âmedcilik görevinde bulunması göz önünde tutularak 1795'te reisülküttâblığa tayin edildi. Ancak yenilikçi fikirlerine karşı olanlar faaliyetlerini arttırarak on beş ay sonra çeşitli iftira ve dedikodularla Ebûbekir Efendi'yi azlettirip Rodos'a sürdürdüler (Eylül 1796). Bazı dostlarının, affedilmesi için padişah nezdindeki teşebbüsleri olumlu sonuç vermedi ve Ebûbekir Râtib Efendi üç yıla yakın kaldığı Rodos'ta idam edildi (8 Temmuz 1799). İstanbul'a getirilen kesik başı Kanlıca'da şeyhi Atâullah Efendi Dergâhı hazîresine defnedildi.

EBÛBEKİR RÂTİB EFENDİ

Münşiliğinin yanında üç dilde şiirleri de bulunan Ebûbekir Râtib Efendi'nin asıl şöhreti yazmış olduğu iki sefâret-nâmeden gelir. Bunlardan birincisi *Büyük Lâyihâ* adıyla anılır. İç içe birçok bölüm ve başlıktan oluşan 490 sayfalık bu eserde Râtib Efendi Avusturya Devleti'nin askerî teşkilâtını ve sosyal yapısını ayrıntılı olarak ele almış, ekonomisiyle ilgili bilgiler vermiş, ayrıca öteki bazı Avrupa devletlerinin askerî durumlarından da söz etmiştir. Askerî teşkilâta dair birinci bölümde müellif Avusturya'nın asker alma tarzından, askere ödenen ücretten, subayların yetiştirildiği harp akademisinden ve öteki askerî okullardan, özellikle de bizzat gezip dolaştığı mühendislik akademisinden ayrıntılı olarak bahsetmiş, ayrıca askerî rütbelerden, bunların Osmanlı Türkçesi'ndeki karşılıklarından; piyade, süvari, topçu, lâğımçı ve humbaracı birliklerinden; savaş aletlerinden, bu arada barut yapımında kullanılan güherçileden; yük hayvanlarından, askere verilen erzaktan ve hayvan yeminden, araba, çadır gibi mühimmattan; lojistik hizmetlerden ve yedek kuvvetlerden söz etmiştir. Bölümün sonunda ise Rusya, Prusya ve Fransa'nın askerî durumlarını ele almıştır. Aynı şekilde çeşitli ara başlıklara ayrılan ikinci bölümde Ebûbekir Râtib Efendi, Avusturya halkının refah seviyesi ve şehirlerin düzeni hakkında bilgiler verir. Vergilerden, halkın uyması gereken kurallardan, idarecilerden, mahkemelerden, hastahanelerden, yoksul ve düşkünlerden, devlet hazinesinden, kıymetli madenlerden ve maden dairesinden, gümrüklerden, ticarî faaliyetlerden, yolların temizlik ve bakımından, posta düzeninden, menzilhanelerden, banka ve banka muamelelerinden, değerli kâğıtlardan ve lotarya denilen şans oyunundan, devletin başlıca gelirlerinden ayrıntılı olarak bahseder. Müellif bu büyük eserinde ye-

ri geldikçe Osmanlı padişahına bütçe açığını azaltmasını, ticaret ve sanatın gelişmesi için yerli malı kullanılmasını tavsiye etmekten, II. Viyana Kuşatması'ndan beri devletin gittikçe gerilemesinin başlıca sebebinin padişahların zevk ve sefaya düşkünlükleri olduğunu belirtmekten çekinmez. Eserin çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2235; İÜ Ktp., TY, nr. 3255, 5825; Fâtih Millet Ktp., nr. 845; TSMK, Emanet, nr. 613).

Ebûbekir Râtib Efendi'nin kendi adıyla anılan ikinci sefâret-nâmesi, 10 Kasım 1791'de Şumnu'dan Viyana'ya hareketiyle başlamakta ve eserde uğranılan yerler, buralarda yapılan karşılama törenleri, şehirlerin birbirlerine uzaklıkları ele alınmaktadır. Müellif ayrıca bu seyahati sırasında yanındakilerle birlikte yakalandıkları sıtma hastalığından, Avusturya İmparatorluğu'ndaki ziyaret şekline, rütbelerine göre elçilerle ilgili protokol kurallarından; Viyana'dan ve gördüğü öteki şehirlerden, buralardaki önemli bina ve kurumlardan, okullardan, özellikle Osmanlı Devleti'nde istihdam edilecek tercümanların yetiştirildiği Şark Akademisi'nden söz eder. Râtib Efendi'nin çok etkilendiği bu akademi için yazdığı kaside *Fundgruben des Oriens*'de (Viyana 1809, I, 81) neşredilmiştir (Babinger, s. 359). Bu sefâret-nâmesinde Ebûbekir Râtib Efendi Erdel ve Macaristan'dan, buralarda çıkan madenlerden, gezip görmesine izin verilmeyen Budin ve Tımişvar kalelerinden; katıldığı bale, opera, tiyatro, karnaval vb. gösterilerle dans çeşitlerinden de bahseder. Râtib Efendi eserinin sonlarında III. Selim'in mektubunu II. Leopold'e nasıl verdiğini ayrıntılı olarak anlatır (*Sefâret-nâme*, İÜ Ktp., TY, nr. 6096, 9596).

Ebûbekir Râtib Efendi'nin Avusturya başbakanı ve başbakan vekiline gönderdiği mektuplarla onlardan gelen ce-

vaplar, İmparator II. Leopold ve halefi II. Franz'a sunduğu takrirleriyle bunlara verilen cevaplar Viyana Millî Kütüphanesi'nde (nr. Mxt. 501) bulunmaktadır (Flügel, II, 306). 227 gün süren bu sefâreti sırasında Türk elçisine birçok dil bilen ve mühendislikten anlayan teknik bir kadro refakat etmiştir. Râtib Efendi, özellikle *Büyük Lâyihâ*'sındaki askerî ve ekonomik bilgileri muhtemelen bu heyet tarafından tercüme edilen eserlerden derlemiştir. Bu lâyhada verilen bilgiler III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd programına örnek olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

T SMA, nr. E. 702, 702/1, 1250, 1380, 1381, 5026/10, 5320, 6700/1-10, 8530, 11.663; Ebûbekir Râtib Efendi, *Büyük Lâyihâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2235; a.mlf., *Sefâret-nâme*, İÜ Ktp., TY, nr. 6096, 9596; III. Selim'in *Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (nşr. V. Sema Arıkan), Ankara 1993, s. 61, 74, 96, 120, 193, 202, 219, 225, 226, 227, 228; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 12; Flügel, *Handschriften*, II, 306; Cevdet, *Tarih*, IV, 266; VI, 195-196, 230-231; VII, 45-46; *Sicill-i Osmânî*, II, 346; Babinger (Üçok), s. 359; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 116, 372; a.mlf., "Tosyalı Ebûbekir Râtib Efendi", *TTK Belleten*, sy. 153 (1975), s. 49-76; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 61; a.mlf., "Osmanlı Tarihine Dair Vesikalar", *TTK Belleten*, IV/14-15 (1940), s. 175-189; a.mlf., "Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd İslahatında Rolü", *TTK Bildiriler*, V (1960), s. 347-355; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefâret-nâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1968, s. 154-162; Hüner Tuncer, "Osmanlı Elçisi Ebubekir Râtip Efendi'nin Viyana Mektupları", *TTK Belleten*, XLIII/169 (1979), s. 73-105; J. M. Setin, "An Eighteenth-Century Ottoman Ambassador Observes the West: Ebu Bekir Râtip Efendi Reports on the Habsburg System of Roads and Posts", *Ar.Ott.*, X (1985-87), s. 219-312; Cahit Bilim, "Ebûbekir Râtib Efendi, Nemçe Sefaretnâmesi", *TTK Belleten*, LIV/209 (1990), s. 261-295.

SEMA ARIKAN

EBÛİSHAK İSMÂİL EFENDİ

(ö. 1137/1725)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Ebûbekir Râtib Efendi'nin Avusturya İmparatoru II. Leopold tarafından kabulünü gösteren bir resim (Unat, levha XX)

1645'te İstanbul Çarşamba'da doğdu. Birçok şeyhülislâm, kazasker, kadı, müderris, âlim ve şair yetiştiren bir aileye mensuptur. Babası, Alâiye'den (Alanya) İstanbul'a gelip medrese tahsilinden sonra müderrislik ve kadılıklarda bulunan, 1657'de Kahire kadı nâibliği yapan Kara İbrâhim Efendi'dir. Tahsilini tamamladıktan sonra Kazasker Kara Kadri Efendi'den mülâzım oldu; ardından İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yaptı. 1662'de Câfer Paşa Medrese-